

२८. शिक्षणातील सर्वांगीण गुणवत्ता व्यवस्थापन: एक आढ्यान

प्रा. दिनकर लक्ष्मी पाटील

श्रीमती वि. उ. पाटील कला व वै.डी.पा.स. देसले विज्ञान महाविद्यालय, साक्री गा. साक्री, जि. धुळे.

प्रस्तावना

२१ व्या शतकातील सर्वच क्षेत्रातील परिवर्तने ही जलद गतीने होत आहेत. यात शिक्षण क्षेत्र अतिशय आघाडीवर दिसून येते. रोज नवनवीन विचार प्रवाह शिक्षण क्षेत्रात प्रवेश करीत आहेत. या नवीन प्रवाहांचा स्थिकार हा बदलत्या काळानुसार करावाच लागतो. याराही बऱ्याच वेळा प्रस्थापित शिक्षण व्यवस्थेची बदल करावे लागतात. भारतात तर शिक्षण घेणाऱ्यांची संख्या अफाट आहे. यामुळे शासनाला व समाजाला या संख्यात्मक वाढीकडे अधिक लक्ष द्यावे लागते. मात्र गेल्या काही वर्षांत या संख्यात्मक वाढीकडे अधिक लक्ष दिल्यामुळे शिक्षणाच्या गुणवत्तेकडे दुर्लक्ष झाले. याचा एकंदरीत परिणाम संपूर्ण शिक्षणक्षेत्रावर झालेला दिसून आला. यामुळे शिक्षणातील गुणवत्ता वाढविणे व संगोपन करणे हे अत्यंत महत्वाचे व अत्यावश्यक काम झाले. यादृष्टीने अनेक प्रयत्नही शासन करीत आहे. विविध गुणवत्ता वाढ योजना, नियोजन, प्रकल्प तसेच कार्यवाही शासन सर्व स्तरावर करतांना दिसत आहे. यामुळे गुणवत्तेचा सर्वांगीण विचार सुरु झाला. गुणवत्ता म्हणजे काय? गुणवत्तेचा विकास कसा करावा? गुणवत्तापूर्ण शिक्षण कसे द्यावे? त्याची प्रतिक्रिया काय? या सर्वांचा विचार सुरु झाला.

या सर्व दृष्टीने विचार करता जागतिक स्तरावर व्यावसायिक व औद्योगिक क्षेत्रात मान्यता पावलेली गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापन (Total Quality Management) या संकल्पनेचा स्थिकार हा शिक्षणात केला गेला. व शैक्षणिक दृष्टीकोनातून शिक्षणक्षेत्रात सर्वांगीण गुणवत्ता व्यवस्थापन कसे करता येईल यावर विचार सुरु झाला आहे.

सर्वांगीण गुणवत्ता व्यवस्थापनाची संकल्पना

सर्वांगीण गुणवत्ता व्यवस्थापन (Total Quality Management) हा व्यवस्थापनाचा एक दृष्टीकोन आहे. सर्वांगीण गुणवत्ता व्यवस्थापनालाच गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापन असेही म्हणतात. गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनाची संकल्पना अमेरिकेत प्रथम १९२० मध्ये डेसिंग यांनी मांडली. आपल्यातले दोष कमी करणे, वेगळे दोष नाहीसे करणे म्हणजेच गुणवत्ता नियंत्रण होय. उत्पादन क्षेत्रात आज 'Zero Defect' संकल्पना रुजलेली आहे. पण १९२० नंतरही अमेरिकेत ही कल्पना रुजली नाही. दसऱ्या महायुद्धात जपान बेचिराख झाले. अशा वेळी जपान पुन्हा समर्थपणे उभा करायचा असेल तर काय करायचे हा विचार पुढे आला. आणि त्या दृष्टीने जपानमध्ये डेसिंगला कन्सल्टंट म्हणून बोलावण्यात आले आणि खऱ्या अर्थाने जपानमध्ये या संकल्पनेचा उदय १९५० मध्ये झाला. आणि १९८० मध्ये ही संकल्पना जगात परिपक्व झाली.

सर्वांगीण गुणवत्ता व्यवस्थापनाच्या संकल्पनेचा विचार करतांना अगोदर, आपण गुणवत्ता म्हणजे काय याचा विचार करूया. गुणवत्ता ही संकल्पना उद्योग क्षेत्रातून आली आहे. गुणवत्तेची व्याख्या ही सतत बदलती आहे. गुणवत्तेला कधी प्रारंभ व अंत नसतो ज्या हेतूसाठी उत्पादन केले जाते तो हेतू किती सफल झाला यावर गुणवत्ता अवलंबून असते. संपूर्ण गुणवत्ता म्हणजे ग्राहकांच्या अपेक्षा पूर्ण होतील अशा प्रकारची कार्यपध्दती होय. उदा. जपानमध्ये १७/१९ इंची सायकल नाही. उंची, वजन, शरीरघट्टी व मागणी पाहून व्यक्तीच्या गरजेनुसार सायकल तयार करून दिल्या जातात. यामुळे ग्राहक घेतलेल्या सायकलीवर पूर्ण खूश व समाधानी असतो ही गुणवत्ता आहे. ही कल्पना शिक्षणात आणायची असेल तर प्रत्येक विद्यार्थी समाधानी झाला पाहिजे. समाधान ही गोष्ट व्यक्तीपरत्वे बदलत असते. सेवाक्षेत्रात गुणवत्तेला विशेष महत्व आहे. शिक्षण ही देखील सेवा आहे. पण विद्यार्थ्यांना उत्पादन मानायचे का! विद्यार्थी स्वायत्त व्यक्तिमत्त्वाचे असतात. त्यांना विचार व भावना आहेत. त्यामुळे ही केवळ शिक्षणाची जबाबदारी नाही तर शिक्षक, पालक, समाज अशा सर्वांना संयुक्त जबाबदारी घेऊन विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी गुणवत्तापूर्ण शिक्षण द्यावे लागेल.

वरील गोष्टींचा विशिष्टपणे विचार करता गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनाच्या व्याख्या खालील प्रमाणे करता येतील.

डॉ. जोसेफ जुवान यांच्या मते, “गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापन म्हणजे कमी खर्चात योग्य नियोजन करून उत्कृष्ट गुणवत्तेच्या आधारे जास्तीत जास्त ग्राहकांचा विश्वास संपादन करणे होय.”

त्याचप्रमाणे अशीही व्याख्या करता येईल. - “ज्ञान व कौशल्य यांची सांगड घालून जीवनाभिमुख शिक्षणातून व्यावहारिकता आणण्याचा प्रयत्न ज्या व्यवस्थापनात केला जातो. त्यास गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापन असे म्हणतात.” या व्यवस्थापनात जास्तीत जास्त महत्व देण्यात आले आहे. हे व्यवस्थापन सर्वकष असून यातून विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाला चालना मिळते. तसेच विद्यार्थ्यांच्या अंगी असलेल्या विविध सुप्त गुणांना संधी उपलब्ध होते.

डॉ. विनोद पाटील यांच्या मते, “राष्ट्राच्या व्यावसायिक व औद्योगिक गरजांच्या अनुषंगाने शिक्षण व्यवस्था, विद्यार्थ्यांना सर्वांगीण विकासाबरोबर जीवनाभिमुख शिक्षणाची व्यवस्था, शिक्षणक्षेत्रातील सर्वांगीण गुणवत्ता संगोपन व वाढीसाठी कार्यपध्दती, व एकंदरीत शिक्षणाच्या सर्वांगीण विकासासाठी राबविण्यात येणारी व्यवस्थापकीय प्रक्रिया म्हणजेच गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापन होय.”

गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनात विविध घटकांचा समावेश होत असतो. गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापन प्रक्रिया काही विशिष्ट घटकांवर अवलंबून असते. हे घटकच गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनाचे यश ठरवत असतात. त्यामुळे या संकल्पनेत या घटकांचा विचार करावाच लागतो. ते खालील प्रमाणे आहेत.

(१) समस्यांचे पध्दतशीर गिररान (२) राघोटी (३) विश्वास (४) सांघिक कार्य (५) नेतृत्व (६) सुसंवाद (७) तणावमुक्त यातावरण (८) नितीमूल्ये (९) अघिरत सूधारणेचा घ्यास (१०) मूल्यामापन (११) मान्यता (१२) प्रशिक्षण

सर्वांगीण गुणवत्ता व्यवस्थापनाची गरज

विद्यार्थ्यांना गुणवत्तापूर्ण शिक्षण देणे ही काळाची गरज आहे. त्यामुळे गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनाची अत्यंत आवश्यकता भासत आहे. ही गरज खालील प्रमाणे स्पष्ट करता येईल.

१) संस्थेच्या सर्वांगीण विकासासाठी :- संस्थेचा सर्व दृष्टीने उत्तम विकास करणे हे संस्थेचे पहिले उद्दिष्ट असते त्यामुळे संस्थेचे प्रशासन कसे चालते? संस्थेत काम करणाऱ्या व्यक्ति कशा आहेत? संस्थेच्या विकासासाठी ते काय करतात व काय करू शकतात? संस्थेच्या विकासातील वर्तमानकालीन व भविष्यकालीन कोणते अडथळे आहेत? संस्थेचे प्रत्येक कार्याचे नियोजन कसे असते? एकंदरीत संस्थेची कार्यपध्दती कशी आहे? या सर्व गोष्टींवर संस्थेचा सर्वांगीण विकास अवलंबून असतो. यामुळे संस्थेतील या सर्व प्रश्नांचे सुयोग्य निरसन करण्यासाठी व वरील सर्व गोष्टींमध्ये परस्पर समन्वय निर्माण करून संस्थेच्या सर्वांगीण विकासासाठी गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनाची गरज आहे.

२) शिक्षणातील गुणवत्ता विकासासाठी :- शिक्षणात संख्यात्मक वाढ मोठ्या प्रमाणावर झाली असली तरी गुणवत्ता मात्र वाढतांना दिसत नाही. सर्वत्र पारंपारिक शिक्षण पध्दतीचा वापर केला जात आहे. सर्व योजना शेवटच्या घटकांपर्यंत न पोहोचता कागदावरच फिरत असतात. मात्र दाखवतांना आकडेवारीत मोठ्या प्रमाणावर गुणवत्ता वाढ दाखविली जाते. यासाठी सर्व शासकीय योजना ह्या समाजाच्या तळा गाळा पर्यंत पोहोचल्या, शिक्षणाचे सर्वत्र महत्व पसरवले गेले, प्रक्रियेत असणाऱ्या सर्व अधिकारी - पदाधिकारी व कर्मचारी यांनी निष्ठेने व तळमळीने काम केले तरच खऱ्या अर्थाने गुणवत्ता ही शिक्षणात वाढणार आहे. यासाठी गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनाची गरज आहे.

३) शिक्षणाच्या आधुनिकीकरणासाठी :- आजचा काळ आधुनिक आहे. यामुळे शिक्षणातही आधुनिकता आणणे आवश्यक आहे. नवनवीन शिक्षण प्रवाह व विचार शिक्षणक्षेत्रात सतत प्रवेश करित आहेत. तसेच समाजाचे आधुनिकीकरण झाल्यामुळे समाजाच्या गरजाही झपाटयाने बदलत आहेत. यामुळे शिक्षण प्रक्रियेत ही नवनवीन जागतिक आधुनिक शैक्षणिक विचार प्रवाहांच्या अनुषंगाने बदल करणे महत्वाचे आहे. म्हणजेच शिक्षणात आधुनिकीकरण आणण्यासाठी शिक्षण प्रक्रिया आधुनिक करण्यासाठी गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनाची गरज आहे.

४) आधुनिक व्यवस्थापन कौशल्यांचा प्रभावी वापर :- आधुनिक काळानुसार व्यवस्थापक म्हणून काम करणाऱ्या तज्ञ व्यक्तींच्या ज्ञानात व कौशल्यात काळानुरूप व गरजेनुरूप बदल होणे आवश्यक असते. जागतिक स्तरावर जी नवनवीन व्यवस्थापन कौशल्ये उदयास येत आहेत. त्या कौशल्यांचा संस्थेच्या अनुरूप व कार्यक्षेत्रानुसार व मानवी घटकांच्या अनुषंगाने अत्यंत प्रभावी वापर करणे आवश्यक आहे. जुनी व्यवस्थापन

कौशल्ये आज उपयोगी नाहीत. त्यामुळे व्यवस्थापन प्रक्रियेत सुयोग्य बदल करून व मानवी घटकाने व्यवस्थापन करण्यासाठी व्यवस्थापनातील तज्ञ व्यक्तिंना तसे प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे.

५) संस्थेतील मानवी क्षमतांचा पूर्ण वापर :- संस्थेत कार्य करणाऱ्या मानवी घटकांमध्ये प्रत्येकाच्या क्षमता वेगवेगळ्या असतात. प्रत्येक जणाला सोपविलेले काम तो पूर्ण करीत असतो मात्र यामध्ये त्या व्यक्ती आपल्या पूर्ण क्षमता वापरताच असे नाही. यामुळे त्यांच्यातील विविध प्रकारच्या क्षमता ओळखून त्या क्षमतांचा वापर पूर्णपणे करा करता येईल या दृष्टीने नियोजन करणे आवश्यक असते. यासाठी गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनाची गरज आहे.

६) गुणवत्ता संगोपन व नियंत्रण :- संस्थेने आपल्या कार्यात असलेली गुणवत्ता वाढविण्याबरोबर तसेच तिचे संगोपन करण्याबरोबर त्या गुणवत्तेवर नियंत्रण ठेवणेही तेवढेच महत्वाचे असते. संस्थेच्या कार्यात भविष्यात कोणते दोष येतील व अडथळे येतील यांचा पूर्वविचार करून ते पूर्व नियोजनाने नाहिसे करणे म्हणजे गुणवत्ता नियंत्रण होय. गुणवत्ता वाढविण्याबरोबर गुणवत्तेचे नियंत्रण करणे एक महत्वाचे कौशल्य व कार्य आहे. यासाठी सर्व सर्वप्रक्रियेतच गुणवत्तापूर्ण कार्य अपेक्षित आहे. यासाठी गुणवत्ता पूर्ण व्यवस्थापनाची गरज आहे.

७) शून्य दोष संकल्पना शिक्षणात आणण्यासाठी :- शून्य दोष म्हणजेच Zero Defect ही संकल्पना उदययोग क्षेत्रात रुजलेली आहे. एखादया वस्तुत दोष ठेवायचाच नाही हे उद्दिष्ट्य वस्तू तयार करतांना ठेवले जाते. शिक्षणात शिकणारे घटक जिवंत आहेत. त्यामुळे शालेय स्तरावर शिक्षणच इतके निर्दोष दिले जावे की, बाहेर जाणाऱ्या विद्यार्थ्यात कोणतेही दोष असू नयेत. अशी शिक्षण व्यवस्था व शिक्षण प्रक्रिया असली पाहिजे. शालेय गुणवत्तेचा सर्वांगीण विचार करून सर्व प्रकारे मानवी व भौतिक दोष नाहिसे करून शिक्षण दिले पाहिजे. म्हणजेच शून्य दोष असलेले शिक्षण दिले पाहिजे. यासाठी गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनाची गरज आहे.

८) विद्यार्थ्यांना गुणवत्तापूर्ण शिक्षण देण्यासाठी :- शिक्षणक्षेत्रात विद्यार्थ्यांकडून गुणवत्तापूर्ण व व्यवसायाभिमुख शिक्षणाची मागणी वाढत आहे. स्पर्धेत टिकण्यासाठी क्षमतांचा विकास करणारे व आधुनिकीकरणाचा विचार करून तयार केलेल्या शिक्षण प्रक्रिया सर्वत्र अपेक्षित आहे. त्यामुळे गुणवत्तापूर्ण शिक्षक, भौतिक साधने व गुणवत्तापूर्ण प्रशासनाची आवश्यकता आहे. यांच्या माध्यमाने गुणवत्तापूर्ण शिक्षण देण्यासाठी प्रक्रिया निर्माण करण्यासाठी गुणवत्ता पूर्ण व्यवस्थापनाची गरज आहे.

९) राष्ट्रीय विकासाचा पाया मजबूत करण्यासाठी :- शिक्षण क्षेत्राला राष्ट्रीय विकासाचा पाया मानले जाते. कारण देशाचे प्रतिनिधीत्व करणारा, विविध उदययोग व व्यवसाय करणारे तसेच विविध क्षेत्रातील तज्ञ हे शिक्षण प्रक्रियेतून शिकून पुढे जात असतात. उदा. डॉक्टर, वकील, अभियंते, शिक्षक, नेते, सामाजिक कार्यकर्ते इ. या विविध व्यावसायिकांमुळे देशाचा सर्वांगीण विकास होत असतो. या सर्वांना जर गुणवत्तापूर्ण शिक्षण मिळाले तरच ते आपापल्या क्षेत्रात संशोधने करून नवीन तंत्रे शोधण्याचा प्रयत्न करतील व यशस्वी होतील.

१०) शिक्षण व समाजाचा संबंध दृढ करण्यासाठी :- शिक्षण व समाज ही दोन्ही अभिन्न अंगे आहेत. कारण समाजाच्या गरजातून शिक्षणाची निर्माती झाली आहे. व शिक्षणातून समाजाला पोषक वातावरण निर्माण

केले जाते. विद्यार्थी शिकल्यानंतर समाजातच राहत असतो. या दृष्टीकोनातून शिक्षणाच्या विकासासाठी समाजाचे सहकार्य घेणे व समाजविकासात शिक्षणाने महत्त्वाची भूमिका मजावणे महत्त्वपूर्ण ठरते. या प्रकारे विचार करता शिक्षण व समाज यांच्यातील समन्वयानेच सामाजिक समतोल साधला जात असतो. यासाठी शिक्षण व समाजाचा संबंध दृढ करण्यासाठी गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनाची गरज आहे.

सर्वांगीण गुणवत्ता व्यवस्थापनाची वैशिष्ट्ये

गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापन ही एक आधुनिक, प्रभावी व सार्व क्षेत्रात लागू होणारी संकल्पना आहे. त्यासाठी या संकल्पनेच्या वैशिष्ट्यांचा विचार करणे आवश्यक आहे. ती वैशिष्ट्ये खालील प्रमाणे आहेत.

१) गुणवत्तेचा सर्वकष विचार :- गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनाचे महत्त्वपूर्ण वैशिष्ट्ये म्हणजे यामध्ये संस्थेच्या गुणवत्तेचा सर्वकष विचार केला जातो. गुणवत्ता वाढीसाठी लागणारे सर्व प्रकारचे घटक, विचार प्रवाह, मानवी व भौतिक सुविधा या सर्वांचा उपयोग सर्वार्थांने केला जातो. संस्थेच्या अथवा व्यक्तीच्या प्रत्येक अंगाचा व कौशल्यांचा पूर्ण अभ्यास करून त्याच्यातल्या त्रुटी व उणिवा दूर करून त्यातील सुप्त क्षमता व कौशल्ये विकसित करण्यासाठी विशेष प्रक्रिया राबविली जाते. यामुळे या व्यवस्थापनात गुणवत्तेचा सर्वकष विचार होत असतो.

२) अभ्यासक्रम विकास :- आजच्या आधुनिक काळात नवनवीन शैक्षणिक प्रवाहांचा समावेश अभ्यासक्रमात करावा लागत आहे. वर्तमानामध्ये असणारी आव्हाने व भविष्यात येणारी आव्हाने यांना तोंड देऊ शकतील असे विद्यार्थी निर्माण करण्यासाठी तसेच आधुनिकीकरणाशी समन्वय साधणारा अभ्यासक्रम विकसित करणे काळाची गरज ठरत आहे. या दृष्टीने गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनात अभ्यासक्रम विकसित करण्यासाठी विशेष प्रयत्न व विचार केले जातात. साहजिकच, या व्यवस्थापनात आधुनिक असल्यामुळे अभ्यासक्रमाचे विकसन राष्ट्र व समाजाच्या गरजा तसेच जागतीक तुलना यांचा विचार करून केले जाते.

३) अध्ययन अध्यापन व मूल्यमापनातील संशोधनाचा विकास व विस्तार:- गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनात शिक्षणक्षेत्रातील संशोधनावर विशेष भर दिला जातो. अध्ययनाचा शास्त्रीय विचार करून अध्ययन अधिकाधिक सुलभ व सोपे कसे करता येईल ? अध्यापन प्रक्रिया अधिकाधिक विद्यार्थीकेंद्रीत कसे करता येईल? नवनवीन अध्यापन कौशल्ये व पध्दती कशा विकसित करता येतील? शिक्षणातील मूल्यमापनाची प्रक्रिया अधिकाधिक निर्दोष, पारदर्शक व वस्तुनिष्ठ कशी करता येईल? या सर्व दृष्टीने विविध तज्ञांच्या माध्यमाने संशोधन करण्यावर भर दिला आहे. त्याचप्रमाणे या संशोधन कार्याचा अधिकाधिक विकास करण्याबरोबर शिक्षणाच्या विविध क्षेत्रात त्याचा विस्तार कसा होईल? याचाही प्रयत्न केला जातो. यामुळे शिक्षणातली गुणवत्ता अधिकाधिक वाढून एक नवीन प्रभावी शिक्षण प्रक्रिया गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनामुळे विकसित होत आहे.

४) विद्यार्थी सहाय्यक सेवा संघटना व व्यवस्थापन :- देशातील विद्यार्थ्यांच्या विविध संघटना आहेत. या संघटना विद्यार्थ्यांचे प्रश्न, समस्या सोडविण्यासाठी सतत कार्यरत असतात. या संघटनांच्या व्यवस्थापनाला खुप महत्त्व आहे. या संघटनांचे व्यवस्थापन प्रभावी होण्यासाठी, व्यवस्थापकिय प्रक्रिया निर्दोष होण्यासाठी तसेच

व्यवस्थापकीय नवनवीन पैलूंची माहिती होण्यासाठी गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापन सर्वात महत्वाची भूमिका बजावीत असते. कारण गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनात विद्यार्थी विकासाचा व कल्याणाचा सर्वांगाने विचार होत असतो.

५) संपूर्ण कार्य एकाच प्रक्रियेचा भाग :- गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनात जी प्रक्रिया राबविली जात असते, त्यामध्ये अनेक भाग दिसत असले, अनेक टप्पे असले, अनेक व्यक्ती यात कार्यरत असले तरी ते विविध भागात विभागलेले संपूर्ण कार्य एकाच प्रक्रियेचे भाग असते. अर्थात गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनात प्रक्रिया एकाच असते कार्यही एकाच असते. फक्त ते विविध टप्प्यात पूर्ण केले जात असते. हे एक महत्त्वपूर्ण वैशिष्ट्य गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनाचे आहे.

६) सर्वांना प्रक्रियेत समान संधी :- गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनाचे महत्त्वपूर्ण वैशिष्ट्य म्हणजे या प्रक्रियेत संस्थेतील प्रत्येक कार्य करणाऱ्या व्यक्तीला त्याच्या कुवतीनुसार व कौशल्यानुसार समान संधी दिली जाते. प्रत्येक मानवी घटक व्यवस्थापनाने सोपविलेली जबाबदारी उत्तम प्रकारे पार पाडीत असतो. अर्थात गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनात लोकशाही तत्वाचा पूर्णपणे खऱ्या अर्थाने उपयोग केला जातो. प्रत्येकाला कार्यात समान संधी मिळाल्यामुळे संस्थेच्या विकासासाठी अधिकाधिक प्रयत्न करण्याची वृत्ती जोपासली जात असते. यामुळे संस्थेतील व्यक्तींचाही कौशल्यांचा सर्वांगीण विकास होतो. व त्याबरोबर संस्थेचाही विकास सातत्याने होत असतो.

७) SWOT विश्लेषणाचे उपयोजन :- गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनात SWOT विश्लेषण तंत्राचा पूर्णपणे उपयोग केला जात असतो. SWOT म्हणजे, S-Strength-(शक्तीस्थाने) W-Weakness-(उणिवा) O - Opportunities - (संधी) T-Threats - (धोके)

गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनात संस्थेच्या सर्व शक्तीस्थानांचा विचार केला जातो. हा विचार करतांना संस्थेतील त्रुटी व उणिवा काय आहेत? याचाही शोध घेतला जातो. हे करत असतांना कार्याच्या व विकासाच्या कोणकोणत्या संधी उपलब्ध आहेत व कोणत्या संधी निर्माण करता येतील हा विचार होत असतो संधी शोधतांना येणारे धोके कोणते असू शकतात व ते कसे येऊ शकतात यांचाही पूर्ण विचार केला जातो. या SWOT विश्लेषणामुळे गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापन प्रभावीपणे कार्य करीत असते.

८) मानवी घटक गुरुकिल्ली असतात :- गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनात मानवी घटक गुरुकिल्ली असतात. अर्थात संपूर्ण प्रक्रियाच मानवी बुद्धीने कार्यरत होत असते. व्यवस्थापक आपल्या कौशल्याने व अभ्यासनेच हे गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनात राबवित असतात. मानवाशिवाय या संकल्पनेलाच काही अर्थ उरत नाही. त्यामुळे गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनात व्यक्तीचे सर्वकाही आहेत.

९) सर्व प्रक्रियेत बदल असतो :- गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनात गुणवत्ता विकासासाठी ज्या ज्या प्रक्रिया राबविल्या जातात त्या सर्व प्रक्रिया एकाच कार्याच्या भाग असल्या तरी त्या सर्व प्रक्रियांमध्ये गुणवत्ता वाढविण्यासाठी स्वतंत्रपणे विचार व कार्य केले जात असते. त्यामुळे सर्व प्रक्रियांमध्ये सतत बदल असतो हा

बदल सहेतूक केला जात असतो. प्रक्रियातील हा बदल योग्य रित्या सांभाळणे हे सुध्दा एक महत्त्वपूर्ण कार्य आहे. त्यामुळे सर्व प्रक्रियेत बदल असणे हे गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनाचे एक वैशिष्ट्य आहे.

१०) सातत्यपूर्ण विकासाचा विचार :- गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनात संस्थेच्या विकासाचाच सातत्याने विचार केला जात असतो. कारण गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनाचे अंतिम ध्येयच शिक्षणातील गुणवत्तेचा, संस्थेचा तसेच विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाचा या सर्वांच्या विकास करणे हे असते. त्यामुळे प्रक्रियेततील प्रत्येक घटकाचा व त्यातील गुणवत्तेचा सातत्यपूर्ण विकासाचा विचार करणे हे गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापनाचे महत्त्वपूर्ण वैशिष्ट्य आहे.

संदर्भ सूची

1. पवार ना.ग.:- भारतीय शिक्षणातील आधुनिक विचार प्रवाह
2. पठाण बी.बी. :- व्यक्तिमत्त्व विकास
3. मर्मर मुखोपाध्याय :- गुणवत्तापूर्ण व्यवस्थापन
4. Torrance E.P. :- Guiding Creative Talent
5. Torrance E.P. :- Education and the Creative Potential
6. Bengalee M. D.:- Quality in Education
7. Marmar Mukhopadhyay :- Total Quality Management\
8. Arcaro Jerome S. :- Quality in Education

PRINCIPAL
f.S.S's.Smt.V.U.Patil Arts &
Late Dr.B.S.Desale Science College
Sakri, Tal Sakri, Dist.Dhule